

Seda BAŞIHOŞ
Esra ÖZPINAR
Ayşegül TAŞÖZ
Ekonomi Çalışmaları

Suriye'de İç Savaş ve Türkiye ile Suriye Arasındaki Ticaretin Niteliği

İç savaşın toplum ve ekonomi üzerindeki yıkıcı etkilerini farklı açılardan değerlendirmek mümkündür. Savaşla birlikte bir yandan üretim yerleri fiziki olarak zarar görmekte bir yandan da üretimin devam etmesi için ihtiyaç duyulan kamusal altyapı hizmetleri sağlanamamaktadır. Elektriğe erişimi olmayan bir toplumda fabrikaların çalışması beklenemeyeceği gibi can güvenliği olmayan insanların, tahrip edilmiş yollardan geçerek işyerlerine gitmeleri de beklenemeyecektir. Ekonomideki kaynakların etkin dağılımı (verimli kullanılması) olasılığının ortadan kalktığı bir savaş ortamında, yatırımlardan tüketime doğru gerçekleşen kaymanın ekonomik yavaşlama ile neticelenmesi de kaçınılmazdır. Böyle bir ortamda bireyler gıda, içilebilir su, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanmaktadır. Dolayısıyla yatırım ortamındaki bozulmaların yanı sıra talep yapısının değişmesi de iç savaşın yaşandığı ekonomide üretimin azalmasına neden olmaktadır. Böylelikle bireylerin hayatta kalabilmesi için karşılanması gereken temel ihtiyaçları bile ülke sınırları içinde üretilmemekte ve ülke, bu ürünlerdeki ithalatını artırmak zorunda kalmaktadır.

“Göçün Ardından Suriye ile Ticari İlişkiler”¹ başlıklı değerlendirme yazısında Türkiye sınırları içerisinde kurulan Suriyeli ortaklı şirketlerin hangi bölgelerde kurulduklarını ve bu şirketlerin ihracatta oynadıkları rolü incelenmiştir. Suriye’ye yapılan ihracattaki sofistikaasyon seviyesindeki daralmanın Türkiye açısından sebepleri irdelenmiş ve daha önce Suriye’ye ihracat yapan sanayisi gelişmiş batı illerinin bu ticaret alanında pozisyon kaybettiği gösterilmiştir². İlgili notta ayrıca, Suriye’nin Türkiye’den mal talep ettiği yerlerin Malatya, Sivas, Diyarbakır gibi kaynak tabanlı ve Gaziantep, Hatay, Mersin, Adana gibi orta ve düşük teknoloji ürünleri üretiminin yoğun olduğu bölgelere kaydığı belirtilmiştir.

Bu yazıda ise Suriye’nin savaş öncesi dönemi ile savaş boyunca tüketim alışkanlıklarında görülen değişiklikleri ve ithalata konu olan mallardaki nitelik değişimini inceleyeceğiz. Suriye’de kalan nüfusun gece yaymış olduğu ışıklardan elde edilen veri ile nüfusun hangi bölgelerde yoğunlaştığını hangi bölgelerde seyrekleştiğini ve buradan yola çıkarak o bölgelerde Türkiye ile yapılan ticaretin yapısını ve niteliğini anlamaya çalışacağız.

Suriye’de Yıkım

Birleşmiş Milletler’e göre Suriye’nin nüfusu Mart 2011’de iç savaşın başlamasının ardından 22 milyondan 16 milyona düşmüştür. Ancak uydulardan sağlanan elektrik tüketimi bazlı gece ışıkları fotoğraflarından elde edilen veriler dikkate alındığında, nüfustaki azalmanın tahmin edilenden çok daha fazla olabileceği anlaşılmaktadır.

Şekil 1’deki gece ışıkları haritası, iç savaşla birlikte Suriye’nin nüfusunun nasıl değiştiğini göstermektedir. Buna göre 2010 yılında nüfusun, Şam’da ve Suriye’nin kuzey bölgesinde (Halep ve civarında) yoğunlaştığı görülmektedir. 2013 yılına gelindiğinde, nüfusu azalmış olmakla birlikte Şam’daki nüfus yoğunluğunun hala yüksek olduğu ancak kuzey bölgede ışıkların söndüğü ve nüfusun hızla azaldığı görülmektedir.³ Gece ışıkları verisine göre 2010 ile 2013 yılları arasında Suriye’nin uzaya yaydığı ışık yarı yarıya azalmıştır. 2014 yılı için yaptığımız tahmine göre ise Suriye’nin uzaya yaydığı ışığın (insan aktivitesinin⁴) 2010 yılından sonra yaklaşık %85 azaldığını söyleyebiliriz. Savaş yıllarından önce Halep’in Suriye’deki toplam erkek işgücünün %22,8’ini istihdam ettiği ve toplam girişimcilerin de %30’unun Halep’te bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda, savaştan sonra kentteki insan aktivitelerindeki azalmanın oldukça trajik olduğu da iyice açığa çıkmaktadır.

¹ http://www.tepav.org.tr/upload/files/1445935884-9.Gocun_Ardindan_Suriye_ile_Ticari_Iliskiler.pdf

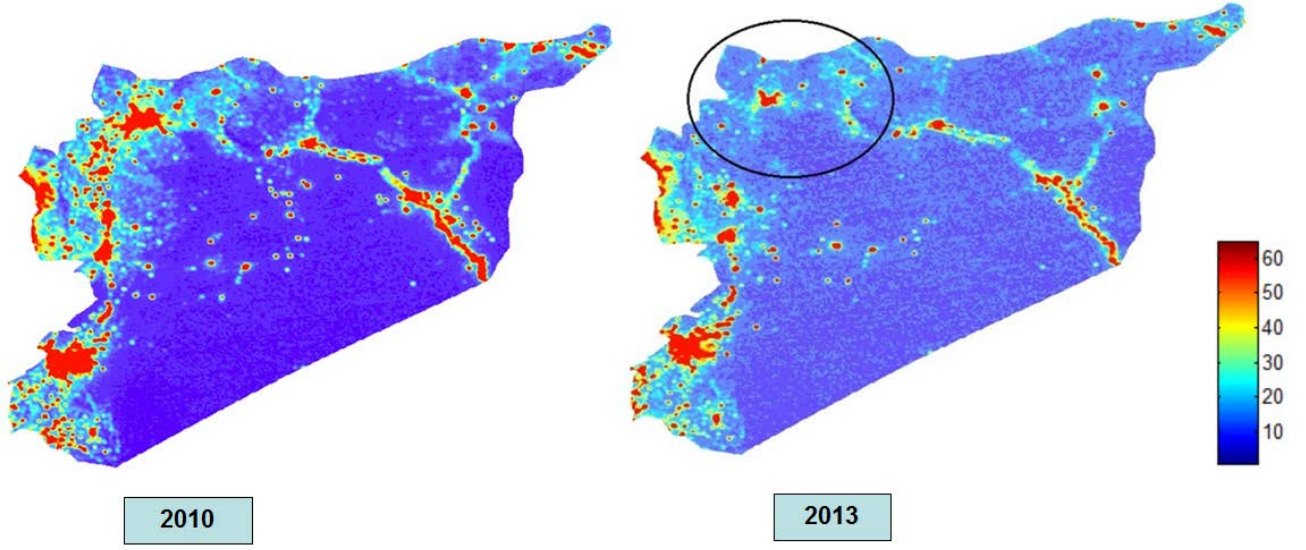
² İstanbul, Bursa, Kocaeli ve Tekirdağ

³ National Oceanic and Atmospheric Administration (NOAA) tarafından sağlanan DMSP gece ışıkları veri seti üç polar uydu tarafından çekilen yüksek çözünürlüklü fotoğraflardır.

⁴ Gece ışıkları verisi literatürde hem beşeri (özellikle demografik) aktivitelerin hem de ekonomik aktivitelerin temsili değişkeni olarak kullanılmaktadır.

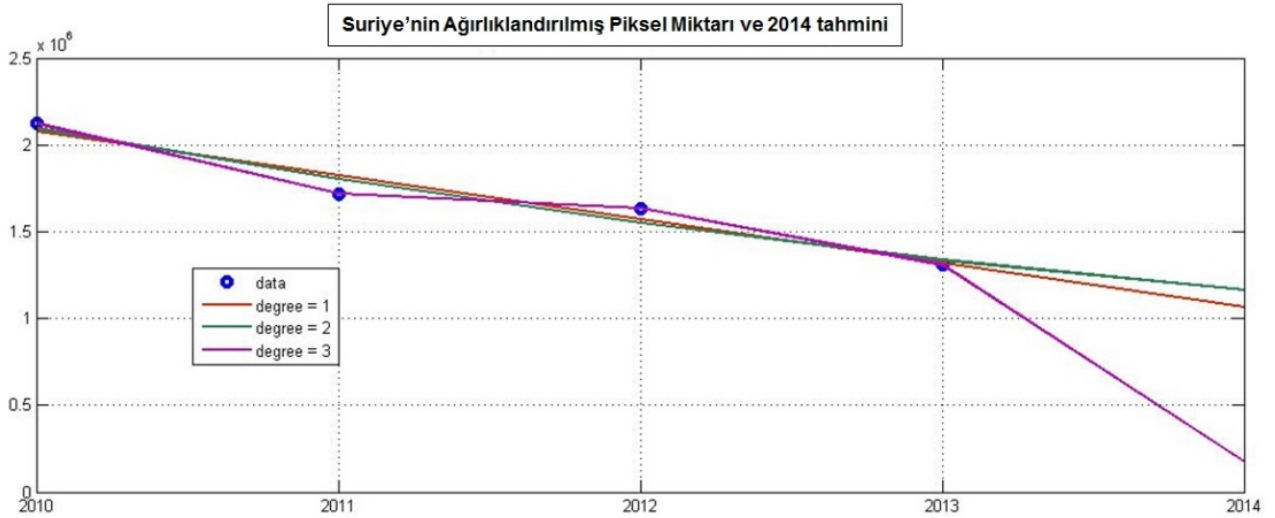
Not: Handerson, Stroyard ve Weil (2009) tarafından ülkelerin ekonomik büyüklüklerini ölçmek için kullanılan gece ışıkları verisi, Lo (2001) tarafından Çin nüfusunun modellenmesi için kullanmıştır. Aynı verilerle Huang et. al (2015), Çin’deki şehirlerin büyüme dinamiklerini açıklamıştır.

Şekil 1: Suriye'nin Gece Işıkları Haritası, 2010 ve 2013 Karşılaştırma

Kaynak: DMSP/OLS Gece Işıkları Verisi

Şekil 2: Suriye'nin ağırlıklandırılmış piksel miktarı ve 2014 yılı için tahmin edilen azalma ⁵

Kaynak: DMSP/OLS Gece Işıkları Verisi

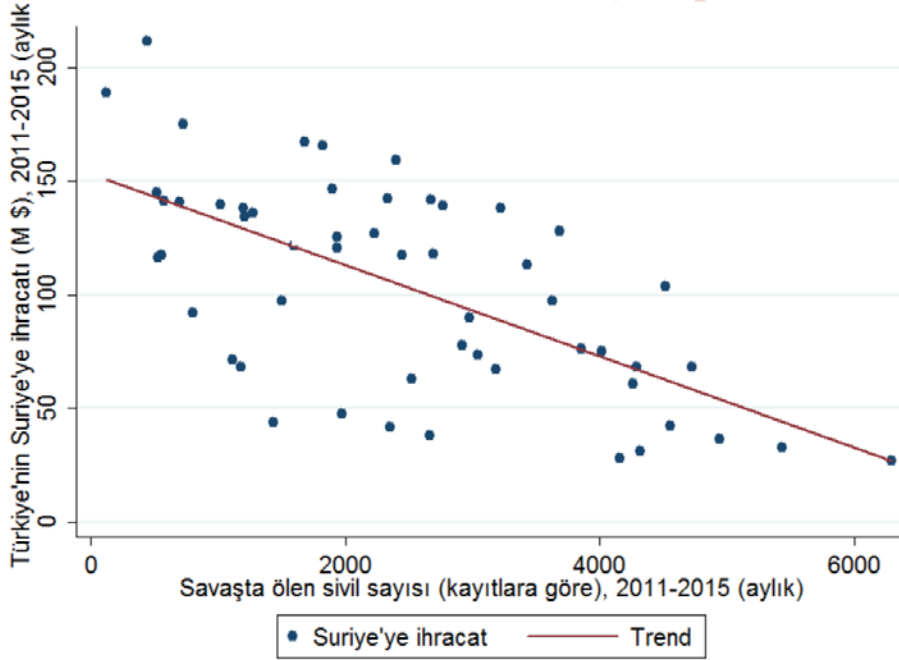
Veriler, savaşla birlikte 7 milyon kişinin daha önce yaşadıkları ve barındıkları yerleri terk ederek ülke geneline dağılım olarak yayıldığını göstermektedir ⁶. Bu kitlesel göç, en temel ihtiyaçların karşılanmasını sağlayacak üretim ağlarının ve hatta küçük pazarların bile yok olma olasılığını

⁵ G. Forsythe, M. Malcolm ve C. Moller tarafından 1977'de yayımlanan "Computer Method for Mathematical Computations" adlı makalede çalışılan tahmin yöntemi kullanılmıştır.

⁶ UNHCR, The UN Refugee Agency

artırmaktadır. Üretim aktivitelerinin sürdürülemediği savaş ortamında, sivil ölümlerin artmasıyla birlikte, tüketim talebinin düşmesi beklenmektedir. Örneğin, Şekil 3, sivil ölümlerindeki artış ile Suriyelilerin Türkiye’den talep ettiği mal ve hizmet miktarı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Şekil 3: Ölen sivil sayısı ile tüketim talebi arasındaki ilişki, 2011-2015 (aylık) ⁷

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri; <http://www.iam Syria.org/daily-death-toll.html>

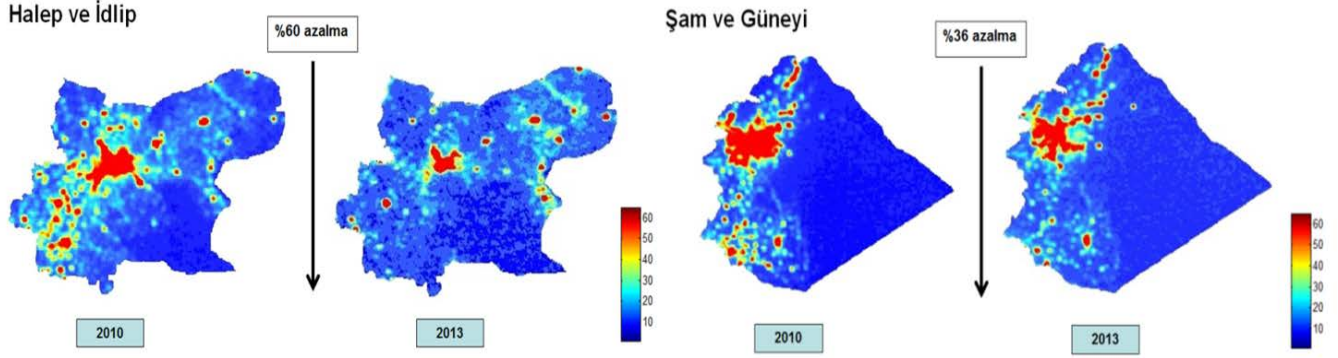
İthalattaki niceliksel değişimin savaştan nasıl etkilendiğini ortaya koyduktan sonra, savaşla birlikte ithalatın yapısının nasıl değiştiğini de incelemek yerinde olacaktır. Şekil 5, 2003-2013 döneminde Suriye'nin dış talebindeki niteliksel değişimi göstermektedir.

2003 yılında Suriye'nin orta beceri ve teknoloji gerektiren imalat ürünlerini diğer ürün gruplarına göre daha çok ithal ettiği görülmektedir. İleri, orta ve düşük teknoloji ürünlerin toplam ithalattaki payları zaman içerisinde değişkenlik gösterse de, talep edilen mallar içinde teknoloji gerektiren mal gruplarının payı 2011 yılına kadar neredeyse aynı kalmıştır. İç savaşın başlamasından sonra ise temel tüketim mallarına olan talebin, farklı nitelikteki imalat ürünlerine olan talepten daha hızlı arttığı görülmektedir. 2003-2013 döneminde Suriye'nin toplam ithalatı değişmemekle birlikte, 2013 yılında temel ihtiyaç mallarının toplam ithalattaki payı 2003'e kıyasla neredeyse iki katına çıkarak %40 seviyesine yaklaşmıştır. Dış talepteki orta ve ileri teknoloji imalat ürünlerinin payı ise değişmemiştir. Öte yandan düşük teknoloji gerektiren imalat ürünleri ve (doğal) kaynak tabanlı ürünlerin (birincil ürün) talebinde daralma yaşanmıştır. Bu durum, aşağıdaki ışık haritaları ile birlikte değerlendirilirse, Şam gibi çatışmaların görece daha az yaşandığı bölgelerde

⁷ Grafik, 2011-2015 dönemindeki toplam ithalat-toplam sivil ölüm ilişkisini değil, bu dönemde sivil ölümlerin yüksek olduğu aylarda Türkiye'den ithalatın azaldığı, sivil ölümlerin azaldığı aylarda ise talebin canlandığını göstermektedir.

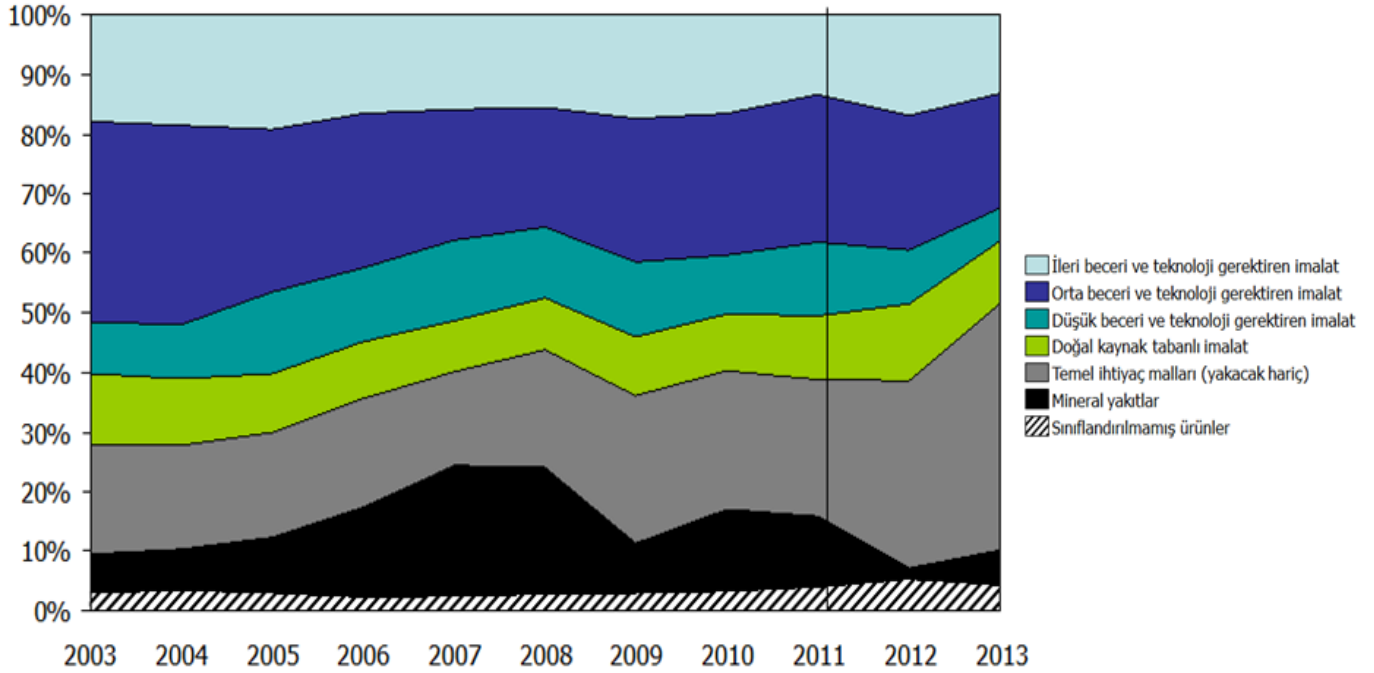
bireylerin günlük yaşamlarına devam edebildiği ve tüketim sepetlerinde savaş öncesine göre önemli bir değişiklik gözlenmediği söylenebilir (Şekil 4).

Şekil 4: Savaştan en fazla ve en az etkilenen bölgeler

Kaynak: DMSP/OLS Gece Işıkları Verisi

Şekil 5: Suriye'nin dışarıdan talep ettiği mal grupları, 2003-2013

Kaynak: BACI Veri Tabanı, UNCTAD, Basu Rajan (2011)*⁸ ; TEPAV hesaplamaları

⁸ * İthalatın teknoloji seviyelerine göre gruplandırılmasında kullanılan metodoloji Sudip Ranjan Basu tarafından geliştirilmiş olup metodolojinin anlatıldığı çalışma hali hazırda yayımlanmamıştır. Metodolojiye ait bilgiler aşağıdaki çalışmadan ve Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD)'nın veri tabanından edinilmiştir.

Basu ve Das (2011) Exports Structure and Economic Performance in Developing Countries: Evidence from Nonparametric Methodology. UNCTAD: New York ve Geneva.

Suriye’de, savaşla birlikte temel tüketim (ihtiyaç) mallarına olan dış talep, özellikle savaşın daha yoğun hissedildiği bölgelerde hızlı bir artış göstermiştir. Peki, Suriye’nin Türkiye’den talep ettiği ürünlerde de benzer bir niteliksel dönüşüm yaşanmış mıdır? Suriye, Türkiye’den hangi ürünleri ithal etmektedir?

İleri teknoloji ürünleri dışarıda bıraktığımızda, 2011 yılına kadar Suriye’nin Türkiye’den talep ettiği mal gruplarının teknolojik seviyelerine göre neredeyse eşit dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır. 2008 yılından sonra ise Suriye’nin ileri ve orta teknoloji imalat ürünlerine olan talebinin daraldığı, düşük teknoloji ürünlere ve kaynak tabanlı üretim mallarına olan talebinin ise görece daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak Türkiye ile Suriye arasındaki ticaret paterni, iç savaşın başlamasından sonra değişmiştir.

Suriye’nin Türkiye’den talep ettiği orta teknoloji imalat ürünleri, savaş koşulları altında yeni bir form kazanan talebin etkisiyle tamamen değişmiştir. 2003 yılında ilk on ürün içinde bile yer almayan ürünler, savaş sonrası dönemde ilk sıralara yerleşmiştir. Örneğin 2013 yılında Suriyelilerin, Türkiye’den en fazla talep ettiği dört orta teknoloji ürün, toplam ihracattaki paylarına göre sırasıyla, *elektrik jeneratörü (%1,59)*, *eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar (%1,51)*, *battaniyeler (%0,82)* ve *eşya taşımak için plastik ambalajlardan (%0,65)* oluşmaktadır. Ayrıca, kaynak tabanlı imalat ürünleri içerisinde Suriye’nin 2013 yılında Türkiye’den en fazla talep ettiği ilk beş ürün sırasıyla *tuvalet kâğıdı kumaş ve mendil (%5,8)*, *çimento (%3,69)*, *eşya ambalajlamada kullanılan eşya ve çuval(%1,04)* ve *sentetik lif iplikten (%0,94)* oluşmaktadır. Çimento ve sentetik lif iplik hariç diğer üç ürün de savaşta önceki yıllarda Türkiye’den en fazla talep edilen ürünler arasında değildi. Öte yandan, tüm teknoloji seviyeleri dâhil edilerek yapılan sıralamada, 2003 yılında en fazla talep edilen ilk beş ürünün tüketim sepeti içerisindeki payının 2013 yılına gelindiğinde neredeyse tamamen kaybolduğu görülmektedir (Şekil 6).

Şekil 6: Suriye'nin teknoloji gruplarına göre talep kompozisyonundaki değişim (ilk beş ürün), 2003 ve 2013 ⁹

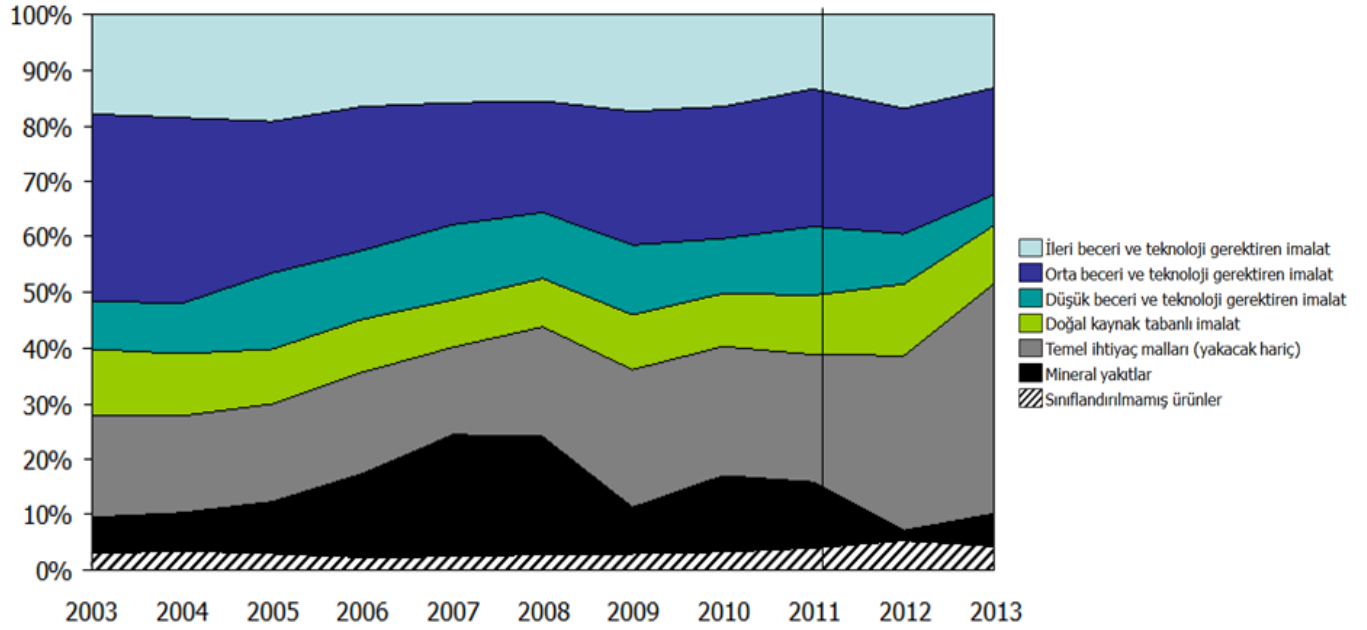
Teknoloji Grubu	2003	pay	2013	pay
Temel ihtiyaç malları	Mermer ve traverten, ekosin su mermeri, kireçli taşlar	2.10%	Ayçiçeği, aspir, pamuk tohumu yağları (kimyasal olarak değiştirilmemiş)	11.33%
	Hayvansal ve bitkisel yağlar vb. fraksiyonları	1.39%	Buğday unu/mahlut unu	9.60%
	Margarin	1.03%	Ekmek, pasta, kek, bisküvi vs. ile boş ilaç kapsülü mühür güllacı vs.	4.58%
	Diğer kabuklu meyveler (taze/kurutulmuş) (kabuğu çıkarılmış/soyulmuş)	0.51%	Margarin	4.48%
Kaynak tabanlı imalat	Sentetik devamsız lifden iplik (dikiş hariç) (toptan)	4.03%	Tuvalet kağıtları, kağıt havlu, mendil, kumaş, masa örtüsü vb	5.80%
	Çimento	3.45%	Çimento	3.69%
	Plastik emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış mensucat	1.70%	Eşya ambalajında kullanılan torba ve çuval	1.04%
	Sentetik lif ipliği (dikiş ipliği hariç) (toptan)	1.40%	Sentetik lif ipliği (dikiş ipliği hariç) (toptan)	0.95%
Düşük beceri ve teknoloji gerektiren imalat	Demir/alaşimsız çelikten yarı mamuller	2.15%	Demir/çelik çubuklar (sıcak haddeli, dövülmüş, burulmuş, çekilmiş)	1.69%
	Demir/çelik filmaşın (sıcak haddelenmiş, rulo halinde)	2.10%	Demir/çelikten sıkıştırılmış/sıvılaştırılmış gaz için kaplar	1.32%
	Demir/çelik çubuklar (sıcak haddeli, dövülmüş, burulmuş...	1.00%	Demir/çelik depolar, sarnıçlar, küvler (hacim>300lt)	0.52%
	Demir/alaşimsız çelikten profil	0.70%	Demir/çelikten diğer tüpler, borular, içi boş profiller	0.35%
Orta beceri ve teknoloji gerektiren imalat	İzole edilmiş tel, kablo; diğer izole edilmiş elektrik iletkenleri; fiber optik kablolar	7.90%	Elektrik akümülatörleri, separatörleri	1.59%
	Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb	3.69%	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	1.51%
	Kauçuktan yeni dış lastikler	1.29%	Battaniyeler, diz battaniyeleri	0.82%
	Lifleri hazırlayan, iplik üreten-hazırlayan makineler	1.15%	Eşya taşıma ambalajı için plastik mamulleri, tıpa, kapak, kapsül	0.65%

Kaynak: BACI Veri Tabanı; TEPAV hesaplamaları

2011 yılından sonra Suriye’nin, Türkiye’nin ürettiği temel ihtiyaç mallarına olan talebindeki artış dikkat çekicidir. Suriye’nin Türkiye’den talep ettiği temel ihtiyaç mallarının toplam ithalat içerisindeki payı, 2003 yılında %8’dir. 2013 yılında ise Türkiye’nin Suriye’ye ihracatının %56’sı temel ihtiyaç mallarından oluşmaktadır. Ayrıca 2013 yılında Suriye’nin en fazla talep ettiği birincil ürünlere bakıldığında, bu ürünlerin Suriye’nin Türkiye’den talep ettiği mal grupları içerisindeki payında 5 - 10 katlık artış olduğu da gözlenmektedir (Şekil 8).

⁹ BACI Veri Tabanından sağlanan verilerde, 1232 tane mal grubu bulunmaktadır. Mal grubu çeşitliliği dolayısıyla, ilk beş ürün yüzdeye vurulduğu zaman düşük değerde görülmesine rağmen toplam içerisinde yüksek ağırlığa sahiptir.

Şekil 7: Türkiye'nin Suriye'ye ihracatında sofistikasyon seviyesi, 2003-2013

Kaynak: BACI Veri Tabanı, UNCTAD, Basu Rajan (2011)*; TEPAV hesaplamaları

Şekil 8: Suriye'nin Türkiye'den talep ettiği temel ihtiyaç malları

Temel İhtiyaç Malları: Suriye Talebi En Fazla Artan Mal Grupları	2003	2010	2011	2012	2013
Ayçiçeği, aspir, pamuk tohumu yağları (kimyasal olarak değiştirilmemiş)	0,02%	0,42%	0,97%	6,14%	11,33%
Buğday unu/mahlut unu	0,15%	0,06%	0,04%	3,48%	9,60%
Ekmek, pasta, kek, bisküvi vs. ile boş ilaç kapsülü mühür güllacı vs.	0,06%	0,24%	0,21%	1,76%	4,58%
Margarin	1,03%	1,04%	1,60%	3,96%	4,48%
Kümes hayvanlarının etleri ve yenilen sakatları	0,00%	0,00%	0,03%	0,28%	2,42%
Kamış/pancar şekeri ve kimyaca saf sakkaroz (katı halde)	0,00%	0,00%	0,77%	0,86%	2,29%
Patates (taze/soğutulmuş)	0,00%	0,00%	0,00%	0,98%	2,09%

Kaynak: BACI Veritabanı, UNCTAD, Basu Rajan (2011)*; TEPAV hesaplamaları

Sonuç

Savaşın ortaya çıkardığı riskli koşullar, Suriyelilerin dışarıdan talep ettiği ürünlerin sofistikasyon aralığını daraltmıştır. Savaşın hemen ardından gerçekleşen ölümler ve göçlerin etkisiyle, Suriye sınırları içerisinde ekonomik ve beşeri aktiviteler dikkat çekici bir biçimde azalmıştır. Bu durum, insanların hayatlarını idame ettirebilmek için talep ettikleri ürün setinin baştan aşağı değişmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. Özellikle 2010 yılından sonra temel tüketim mallarına olan talepte ciddi artış gözlenmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin Suriye’ye yaptığı teknolojik ürün ihracatının da dünyanın geri kalanının yaptığı ihracata kıyasla çok daha düşük seviyelere gerilediği tespit edilmiştir.

Dolayısıyla, iç savaşla birlikte yalnızca Suriyelilerin tüketim tercihleri ve dolayısıyla ithalat talepleri değişmemiş, aynı zamanda Türkiye’nin Suriye’ye ihrac ettiği orta, düşük teknolojik ve kaynak tabanlı ürünlerin kompozisyonu da bu ortamdan olumsuz bir şekilde etkilenmiştir.